

УДК 81–119

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.1\(50\).285562](https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.1(50).285562)

ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЗНОСТІ

Пастернак Т. А.

кандидат філологічних наук, доцент,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID 0000–0003–0589–6881

Стаття присвячена дослідженню еволюції стилістичних засобів виразності у наукових розвідках і зародженню науки стилістики. Методологічну базу складають загальнонаукові методи: аналіз, синтез і узагальнення інформації з історичних джерел та практичних досліджень науковців у сфері стилістики та риторики. Аналіз виявив, що стилістичні засоби виразності, як ефективний і ефектний спосіб вираження думки й впливу на аудиторію, сприяли виникненню такої науки як стилістика. Головними джерелами стилістики стали народна мова, діалекти, класична і сучасна література, мовотворчість діячів культури та мовлення засобів масової інформації. Теоретичним підґрунтям розвитку стилістики стали риторика, лінгвістика, психологія та логіка. Узагальнено стилістику можна визначити як лінгвістичну науку про засоби виразності й про закономірності функціонування (вживання) мови, обумовлені найбільш доцільним використанням у тексті мовних одиниць у залежності від змісту висловлювання, цілей, ситуації й сфери спілкування. У статті також розглядається питання класифікації стилістичних засобів виразності у сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці. Через різноплановість і багатаспектність цього питання у сучасній стилістиці спостерігається певне різноманіття підходів до класифікації стилістичних засобів виразності. В залежності від фокусу аналізу дослідники виділяють: лексико-граматичну, риторичну, дискурсивно-прагматичну, функціонально-стилістичну класифікації, а також класифікацію емоційної мови, стилістичних фігур і стилістичних прийомів. В англомовній традиції стилістичні засоби виразності класифікують за типом впливу на цільову аудиторію: аргументи (logos); емоції (pathos); авторитет (ethos); доречність (kairos). Інший підхід передбачає поділ риторичних фігур на 3 різнопланові групи: звукоімітуючі (sound-related), синтаксичні (order-related) та семантичні (meaning-related).

Ключові слова: стилістичні засоби виразності, стилістика, генеза, класифікація стилістичних засобів виразності, стилістичні фігури, стилістичні прийоми.

TO THE QUESTION OF GENESIS OF STYLISTIC DEVICES

Pasternak T.

candidate of philological sciences, associate professor,
National Academy of the Security Service of Ukraine

The article is devoted to the study of the evolution of stylistic devices in scientific research and the birth of stylistics. The methodological base consists of general scientific methods: analysis, synthesis and generalization of information from historical sources and practical research of scientists in stylistics and rhetoric. The analysis revealed that stylistic devices, as an efficient and impactful way of expressing thoughts and influencing the audience, contributed to the emergence of such a science as stylistics. The main sources of stylistics were the national language, dialects, classical and modern literature, works of artists, and mass media. The theoretical basis for the development of stylistics was rhetoric, linguistics, psychology and logic. Stylistics can be broadly defined as the linguistic science of the means of expression and the regularities of the functioning of language, determined by the most appropriate use of language units in the text, depending on the content of the statement, goals, situation and sphere of communication. The article also considers the issue of classification of stylistic devices in modern domestic and foreign linguistics. Due to the diversity and multifacet nature of this issue in modern stylistics, there is a certain variety of approaches to the classification of stylistic devices. Depending on the focus of the analysis, researchers distinguish: lexical-grammatical, rhetorical, discursive-pragmatic, functional-stylistic classifications, as well as the classification of emotional language, stylistic figures and stylistic techniques. In the English-speaking tradition, stylistic devices are classified by the type of influence on the target audience: logos, pathos, ethos, and kairos. Another approach involves the division of rhetorical figures into 3 diverse groups: sound-related, order-related and meaning-related.

Key words: *stylistic devices, stylistics, genesis, classification of stylistic devices, stylistic figures, stylistic techniques.*

Вступ. У сучасному світі, де мовна комунікація відіграє важливу роль у багатьох сферах життя, використання стилістичних засобів виразності є важливою складовою успішного спілкування. Вони є ключовим елементом мовного процесу в цілому, допомагають виразніше передавати думки, почуття та емоції, створюють ефектність тексту та забезпечують його естетичну цінність. Найчастіше ми можемо зустріти стилістичні засоби у літературі, де вони створюють образи персонажів, передають їхні почуття та емоції, змушують читача переживати історію. Однак вони відіграють свою роль не тільки в літературі, але й в інших сферах життя — від бізнес-комунікації до науки, політики та мистецтва. Промови ораторів наповнені метафорами, порівняння-

ми, фразеологічними зворотами тощо, щоб зробити мовлення більш переконливим, ефектним та емоційним. Тому ми присвятили нашу статтю дослідженню еволюції стилістичних засобів виразності у наукових пошуках з метою прослідкувати формування такої науки, як стилістика.

Методи дослідження. У дослідженні були використані загальнонаукові методи: аналіз, синтез і узагальнення інформації з історичних джерел та практичних досліджень науковців у сфері стилістики та риторики.

Результати та обговорення. У другій половині ХХ століття предметом досліджень у лінгвістиці стали засоби виразності, зокрема в риторичному дискурсі, що призвело до виникнення й розвитку окремої науки — стилістики. Стилiстична система мови формувалася протягом віків з елементів усіх мовних рівнів, що набули стилістичної маркованості на різних етапах розвитку мови. Вона розширювалася за рахунок соціальних і територіальних діалектів, запозичень з інших культур. Головними джерелами стилістики стали народна мова, діалекти, класична і сучасна література, мовотворчість визначних діячів культури та мовлення засобів масової інформації. Корені саме української стилістики сягають давньої слов'янської міфології, античних давньогрецьких і давньоримських джерел, біблійних джерел, писемних пам'яток, традицій давньої книжної літературної мови, спадщини культурологічних течій, наукових шкіл і осередків України.

Європейська стилістика бере витоки з давньогрецької риторики, яка відігравала надзвичайно важливу роль у державах Стародавньої Греції та Риму. Риторичку використовували для розвитку навичок спілкування та аргументації, а також для демонстрації влади та авторитету.

На процес формування і розвиток стилістики англійської мови вплинули такі фактори як розвиток літературної мови, національні та регіональні суспільно-побутові особливості, релігійні та політичні події, а також інші мови та культури. Варто також зазначити суттєвий вплив грецької і латинської мови і культури: в офіційному мовленні та літературі почали часто використовувати латинські терміни та вирази.

У ХІХ столітті, з поширенням національних мов та зростанням літературних традицій у країнах Європи, стилістика стала засобом відтворення національної ідентичності. Саме тоді відбулося створення

багатьох важливих стилістичних шкіл, які дали початок новим напрямам у літературі та мистецтві.

Дослідження стилістичних засобів виразності нерозривно пов'язане з літературою, лінгвістикою, риторикою, соціологією та іншими науками, де мова є знаряддям впливу, переконання та формування світогляду.

Теоретичним підґрунтям розвитку такої науки як стилістика стали також лінгвістика, психологія та логіка.

Лінгвістика займається вивченням мови, її структури та функцій. Вона досліджує звуки, слова, граматичні конструкції та смислові відношення між ними. З точки зору лінгвістики, засоби виразності в мові пов'язані зі звуковою та семантичною структурою мови. Лінгвісти досліджують різноманітні фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні засоби, які допомагають передати різні емоції та почуття.

Психологія вивчає поведінку та психічні процеси людини. Вона займається вивченням реакції людини. Психологи досліджують, які засоби виразності в мові найефективніші для передачі різних емоцій та почуттів. Вони вивчають, які мовні засоби сприяють формуванню певних уявлень та переконань у людей.

Логіка вивчає правила мислення та аргументації. Вона допомагає визначати, які засоби виразності в мові використовуються для передачі різних аргументів, тез та контраргументів, як зробити текст логічним та переконливим.

Однак першоджерелом стилістики вважається риторика. Риторика — це наука про мистецтво переконання, яка вивчає різні способи впливу на слухачів або читачів за допомогою мови. Одним з основних завдань риторики є виявлення та аналіз різних мовних засобів та стратегій, які можуть допомогти впливати на слухачів або читачів.

У літературі вивчення стилістичних засобів виразності асоціюється з художніми тропами, такими як метафора, порівняння, персоніфікація тощо, які використовуються для передачі художніх відтінків та створення певних «ефектів» сприйняття.

Структура, функції та ефекти стилістичних засобів виразності вивчаються з різних ракурсів, залежно від контексту, в якому вони використовуються. Наприклад, в літературних текстах стилістичні засоби розглядаються з погляду їхньої ролі у створенні образів та атмосфери твору, і навіть впливу на емоційне й естетичне сприйняття читача.

У лінгвістиці засоби виразності розглядаються в контексті їхньої мовної природи, у взаємодії граматичних, лексичних та синтаксичних елементів. Також досліджуються механізми та принципи функціонування стилістичних засобів у різних жанрах та типах текстів.

У риторичній стилістичній засоби розглядаються з погляду їхньої ролі у переконанні аудиторії, зокрема використанні спеціальних та специфічних мовних прийомів та стратегій комунікації.

Стилістичні засоби виразності також вивчаються в рамках інших дисциплін, наприклад, у психології чи культурології, залежно від того, який аспект їхнього функціонування є важливим для конкретного дослідження.

Оскільки у другій половині ХХ ст. засоби виразності набули особливої ваги й актуальності, особливо в риторичній, було виокремлено окрему галузь науки — стилістику, об'єкт дослідження якої далеко вийшов за межі вивчення художнього мовлення.

Бурхливо розвивається функціональна стилістика, яка виходить за межі тексту. У цьому контексті зокрема науковці празької лінгвістичної школи розглядали будь-який текст, як результат вибору мовцем певних мовних форм і засобів (фонетичних, граматичних, лексичних, синтаксичних) із запропонованих мовних ресурсів і їх поєднання в мовленнєвому акті залежно від функції. Таке тлумачення стилю стало підґрунтям для виокремлення функціональних стилів, кожен з яких мав свої специфічні засоби виразності.

Узагальнено стилістику можна визначити як лінгвістичну науку про засоби виразності і про закономірності функціонування (вживання) мови, обумовлених найбільш доцільним використанням в тексті мовних одиниць в залежності від змісту висловлювання, цілей, ситуації та сфери спілкування.

Стилістика вивчає засоби виразності з погляду їх багатфункціональності, можливості їх вживання в різних стилях мови, а не просто з'ясовує їх лінгвістичну природу.

У сучасній стилістиці спостерігається певне різноманіття підходів до класифікації стилістичних засобів виразності. В залежності від фокусу аналізу дослідники виділяють такі:

– лексико-граматична класифікація — зосереджується на лексичних одиницях та граматичних структурах, що використовуються в тексті, аналізує вибір лексико-граматичних засобів мовцем, син-

таксис та структуру речення (Мороховський, Воробйова, Лихошерст, 1991; Капелюшний, 2007; Кухаренко, 2000);

– риторична класифікація — зосереджується на засобах, за допомогою яких мова використовується для переконання чи впливу на аудиторію, досліджує такі явища, як образність мови, літературні прийоми та риторичні стратегії (Арістотель, 2000; Квінтіліан (Quintilian); Цицерон, 1998);

– дискурсивно-прагматична класифікація — акцентує увагу на способах використання мови в контексті та на тому, як контекст впливає на значення мови; досліджує такі явища, як реєстр, жанр та прагматичні функції (Кравченко 2017; Leech, 1983; van Dijk, 1981);

– класифікація емоційної мови — зосереджується на використанні мови для вираження емоцій; вивчає емоційно забарвлену лексику, вигуки та вставні слова (Lakoff and Turner, 1989; Wierzbicka, 1997);

– класифікація стилістичних фігур — орієнтується на використання стилістичних фігур, таких як метафора, порівняння, персоніфікація, гіпербола, оксюморон та ін. (Домбровський, 1993; Коваль, 1987; Коломієць, 2019; Шерех, 1951);

– функціонально-стилістична класифікація — фокусується на дослідженні функцій, які текст або дискурс виконують у спілкуванні, та ресурсах, що використовуються для виконання певної функції (Мацько, Сидоренко, Мацько, 2003);

– класифікація стилістичних прийомів — фокусується на різних стилістичних прийомах, що використовуються в тексті, таких як повторення, паралелізм, антитеза, асонанс та ін. (Коломієць, 2019).

Варто зазначити, що засоби виразності та стилістичні прийоми, якими оперує сучасна стилістика, — це два різних поняття, хоча вони мають багато спільного. Усі стилістичні прийоми є засобами виразності, однак не всі виразальні засоби є стилістичними прийомами. Просте висловлювання можна перетворити на експресивне або емоційне за допомогою засобів виразності на різних рівнях: фонетичному (наголос, інтонація, паузація, ритм), морфологічному (афіксація), синтаксичному (інверсія, емоційні граматичні конструкції). Засоби виразності мають більший ступінь передбачуваності в порівнянні зі стилістичним прийомом. А стилістичний прийом використовує можливість мовного висловлювання для створення іноді дивних форм прояву мови, які межують з парадоксальністю вживання.

До стилістичних прийомів відносяться стилістичні фігури і тропи, синтаксичні або стилістичні фігури, що підвищують емоційність і експресивність висловлювань через нетипову синтаксичну побудову.

Всі стилістичні прийоми з різних рівнів стилістики взаємопов'язані і не можуть функціонувати окремо один від одного. Одні й ті ж стилістичні прийоми можуть належати до різних рівнів стилістики. Тому існує багато класифікацій стилістичних прийомів різних учених.

У роботі «Стилістика української мови» Мацько Л. І., Сидоренко О. М. та Мацько О. М. згадують вчених Цицерона (Цицерон, 1998) та Квінтіліана (Quintilian), які поділили стилістичні засоби на фігури та тропи, однак досі продовжуються суперечки через багатоаспектність явища «тропи» (Мацько, Сидоренко, Мацько, 2003: 32). А. П. Коваль визначає тропи так: «Слова і словосполучення, вжиті в переносному значенні з метою створення образу. Тропи вживаються майже в усіх стилях нашої мови, проте питома вага їх неоднакова. До тропів належать епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота, іронія, алегорія, персоніфікація, перифраз» (Коваль, 1987: 23). А. С. Попович дещо розширює перелік основних видів тропів, до яких додає мейозис, антифразис, астеїзм, евфемізм, дисфемізм, антономазію, гру слів і катахрезу (Попович, Марчук, 2017: 40).

Загалом, різниця між поняттями «тропи» і «фігури» досі залишається дискусійним питанням серед науковців. Спрощено таке протиставлення можна пояснити: тропи завжди стосуються одного слова або висловлювання, а фігури — вважаються явищем на рівні групи слів. Тропи використовували для того, щоб виділити основну думку, збагатити та прикрасити мовлення, тому сьогодні вони вважаються видом фігур.

Фігури в свою чергу поділяються на 3 категорії: 1) фігури заміни/заміщення (тропи); 2) фігури сумісності; 3) фігури протилежності.

Фігури заміни/заміщення включають в себе: фігури якості і кількості.

Фігури якості виникають при порівнянні якостей та властивостей двох різнорідних предметів зі спільною якісною ознакою: метафора з її різновидами: антономазією, персоніфікацією й алегорією; та метонімія з її різновидами: синекдохою, перифразом, евфемізмом та іронією.

Фігури кількості виникають при порівнянні різнорідних предметів зі спільною для них кількісною ознакою — гіпербола або мейозис.

Фігури сумісності — це фігури, які використовуються в стилістиці для створення зв'язку між різними елементами тексту. Вони допомагають забезпечити логічність, послідовність та гармонію. Деякі з найпоширеніших фігур сумісності в стилістиці включають: анафору, епіфору, анадиплосис, паралелізм, хіазм, повторення.

Фігури протилежності — це фігури, які використовуються для протиставлення протилежних ідей або понять з метою створення контрасту та підсилення враження в тексті. До них входять: оксюморон, антитеза, інверсія.

В англійській традиції стилістичні засоби виразності поділяють за типом впливу на цільову аудиторію на 4 категорії: аргументи (logos); емоції (pathos); авторитет (ethos); доречність (kairos). Серед найпоширеніших виділяють: алітерацію, какофонію, ониматопею, гумор, анафору, мейозис, гіперболу, апофазис, анаколуп, хіазм, анадиплосис, внутрішній діалог, гіперболу, перелічування, антифразис (Somers).

Інша класифікація умовно ділить риторичні фігури на 3 різнопланові групи: звукоімітуючі (sound-related): алітерація, асонанс і каламбур; синтаксичні (order-related): анафора, анастрофа, асиндетон, хіазм, полісиндетон та ін.; семантичні (meaning-related): літота, метафора, метонімія, оксюморон, порівняння, синекдоха та ін. (Vallotto).

Висновки. Дослідження стилістичних засобів виразності у ракурсі їх узагальнення й категоризації сприяє кращому розумінню національних особливостей мови, характеру й психологічних характеристик носіїв мови, прогнозуванню моделей поведінки тощо, тому дослідження у цьому напрямку, на наш погляд, є перспективними й багатообіцяючими.

Список літератури

- Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К. : Основи, 2000. 239 с.
- Домбровський В. Українська стилістика й ритміка. Українська поезика. Мюнхен : München Monachii, 1993. 175 с.
- Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови: навчальний посібник. Вид. 2-ге, перероблене. Львів : ПАЮ, 2007. 400 с.
- Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 1987.
- Коломієць І. І. Стилiстика української мови : навчально-методичний посiбник для студентiв-фiлологiв закладiв вищої освiти. Умань : Вiзавi, 2019. 240 с.
- Кухаренко В. А. Практикум зi стилiстики англiйської мови. Вiнниця : Нова Книга, 2000. 160 с.

- Кравченко Н. К. Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия. Киев : Интерсервис, 2017. 286 с.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підручник. К. : Вища шк., 2003. 462 с.
- Мороховський А. Н., Воробйова О. П., Лихошерст Н. І. Стилїстика англійської мови : підручник. К. : Вища школа, 1991. 272 с.
- Попович А. С., Марчук Л. М. Стилїстика української мови : навчально-методичний посібник / за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
- Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з лат. В. Литвинова. К. : Основи, 1998. 476 с.
- Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.
- van Dijk Teun A. Studies in the pragmatics of discourse. The Hague ; Berlin : Mouton, 1981.
- Lakoff G., Turner M. More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1989.
- Leech G. H. Principles of Pragmatics. NY ; London : Longman, 1983. 250 p.
- Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521256>
- Quintilian: Institutio Oratoria. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/home.html (дата звернення: 14.07.2023).
- Somers J. What Is a Rhetorical Device? Definition, List, Examples. ThoughtCo, Aug. 27, 2020. URL: [thoughtco.com/rhetorical-devices-4169905](https://www.thoughtco.com/rhetorical-devices-4169905) (дата звернення: 14.07.2023).
- Vallotto D. The 20 Most Common Rhetorical Devices (With Examples). December 12, 2022. URL: <https://www.babbel.com/en/magazine/most-common-rhetorical-techniques> (дата звернення: 14.07.2023).

References

- Aristotel, (2000). Polityka / Per. z davnohr. ta peredm. O. Kysliuka. K.: Osnovy.
- Dombrovskiy, V. (1993). Ukrainska stylistyka y rytmika. Ukrainska poetyka. Minkhen: München Monachii.
- Kapeliushnyi, A. O. (2007). Praktychna stylistyka ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk. Vyd. 2-he, pereroblene. Lviv: PAYu.
- Koval, A. P. (1987). Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv.
- Kolomiets, I. I. (2019). Stylistyka ukrainskoi movy: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv-filolohiv zakladiv vyshchoi osvity. Uman: Vizavi.
- Kuharenko, V. A. (2000). Praktykum zi stylistyky anhliiskoi movy. Vinnytsia: Nova Knyha.

- Kravchenko, N. K. (2017). Diskurs i diskurs-analiz: kratkaya entsiklopediya. Kiev: «Interservis».
- Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). Stylistyka ukrainskoi movy: Pidruchnyk. K.: Vyshcha shk.
- Morokhovskiy, A. N., Vorobiova, O. P., Lykshosherst, N. I. (1991). Stylistyka anhliiskoi movy: pidruchnyk. K.: Vyshcha shkola.
- Popovych, A. S., Marchuk, L. M. (2017). Stylistyka ukrainskoi movy: navchalno-metodychnyi posibnyk / za red. A. S. Popovych. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka.
- Tsytseron, M. T. (1998). Pro derzhavu. Pro zakony. Pro pryrodu bohiv. / Per. z lat. V. Lytvynova. K.: Osnovy.
- Sherekh, Yu. (1951). Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Miunkhen: Molode zhyttia.
- van Dijk, Teun A. (1981). Studies in the pragmatics of discourse. The Hague, Berlin: Mouton.
- Lakoff, G. and Turner, M. (1989). More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Leech, G. H. (1983). Principles of Pragmatics. NY, London: Longman.
- Wierzbicka, A. (1997). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521256>
- Quintilian: Institutio Oratoria. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/home.html (accessed: 14.07.2023)
- Somers, J. What Is a Rhetorical Device? Definition, List, Examples. ThoughtCo, Aug. 27, 2020. URL: [thoughtco.com/rhetorical-devices-4169905](https://www.thoughtco.com/rhetorical-devices-4169905) (accessed: 14.07.2023)
- Vallotto, D. The 20 Most Common Rhetorical Devices (With Examples). December 12, 2022. URL: <https://www.babbel.com/en/magazine/most-common-rhetorical-techniques> (accessed: 14.07.2023)

Стаття надійшла до редакції 14.05.2023 року